

Jegyzetek

I. AZ ÚT GUSTIHOZ

1. Csak példaképpen említjük meg, hogy 1932-ben Kolozsváron (a kiadó megjelölése nélkül) megjelent magyar nyelven G. J. Raste skót filozófus *Kis könyv a dialektikus materializmusról* című munkája (lényegében tankönyv), amelyben a szerző meglepő szintetizáló készséggel, s mai szemmel is jórészt elfogadhatóan, bemutatta a materialista természet- és társadalomszemlélet lényegét. A magyar kiadáshoz írt előszó megállapította: „azt hisszük, hogy ez a kis könyv hasznos szolgálatot fog tenni a magyar munkásolvasóknak, akik eddigelé a dialektikus materializmusról igen keveset olvashattak”. Ez teljes mértékben beigazolódott. A könyv agyonolvasott példányai kézről kézre jártak, s a materialista világszemlélet egyre több hívet szerzett.

2. Jól jellemezte a kortárs-tudós – Jancsó Elemér – a harmincas évek eleji hangulatot az ifjúság körében akkor, amikor ezt írta: „1933 telén és tavaszán az erdélyi magyar ifjúsági életet a marxizmus dominálta különböző formáiban. Ifjúsági gyűléseken, vitaestélyeken, előadásokon, megbeszéléseken mindenütt a baloldal szónokai arattak sikereket, az ő érveiket tapsolták meg az ifjúsági tömegek és az általuk lefestett jövő ködképe szuggerrálódott a hallgatóság lelkebe”. (Jancsó Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyünk tükrében*. Budapest 1935. 83.)

3. Jancsó Elemér annak idején rámutatott erre a jelenségre az irodalomban: „Az egyetemi ifjúság a maga nagy egészében távolinak, saját sorsát kevéssé kifejezőnek tartja az erdélyi műveket – írta, s itt »műveken« irodalmi alkotásokat értett – ... Pedig hogy fiataljaink mennyire saját sorsuk égető kérdéseinek megoldását ígérő irodalmi művekre vágynak, azt mutatja annak

a néhány jól-rosszul megírt könyvnek a sikere, amelyik sokszor az irodalmi kifejező eszközök háttérbe szorításával igyekszik rámutatni az erdélyi magyar sors kegyetlen adottságaira. *Szociális szín, jövőbelátás és sorsvállalás* az, amit az erdélyi fiatalok nagy része akar". (Id. mű, 72–73.)

II. A NEMZETISMERET SZOCIOLÓGIÁJA MINT NEMZETISÉGISMERET

1. A Gusti-iskola fő műve, a hatvan falut felölelő monografikus felmérés figyelembe vette ugyan a lakosság etnikai megoszlását, de a minta-sávot úgy jelölték ki, hogy csak tisztán vagy döntő többségében románlakta falvakat kutattak. Ezt egyébként a szerzők maguk szögezték le: „Mivel a kutatásokat – kevés kivétellel – kompakt románlakta vidékeken végeztük, a 37 falu elemzése [ennyit vizsgáltak az etnikai eredet vonatkozásában] nem különösebben érdekes az etnikai szerkezet szempontjából”. (*60 sate românești* [60 román falu], Bukarest 1941. 75.)

2. „A nemzetek egymás szomszédságában és kölcsönös egymásra hatásban fejlődnek – írta –. Amikor önmagának tudata elég fejlett, akkor az adott nemzet nem hagyja véletlenszerűen befolyásoltatni magát más nemzetek civilizációja által, hanem elővigyázatosan csak azokat az elemeket kölcsönzi, amelyeket könnyen asszimilálni tud. ... A nemzettudománynak tehát nyomon kell követnie a nemzet szellemi erejét, az élethez való viszonyulását, de ugyanilyen mértékben a szomszédos lelkületet is, a környező országokat és azok fejlődési szándékait, valamint az együttélő lakosságot, a kisebbséget, amelynek saját megvalósulási tendenciája, sajátos, a többségi nemzetével nem egyező küldetése lehet. Mindennek a tanulmányozása nélkül nem tudjuk kialakítani a valóságra támaszkodó nemzetpolitikát.” (D. Gusti, *Știința națiunii* [A nemzet tudománya], *Opere*, V. k. Bukarest 1968. 498.)

3. „Az erdélyi magyarok körében – írta Gusti lapja, a *Sociologie Românească* – erőteljes érdeklődés mutatkozik meg – főleg a fiatalokról van szó – a parasztság és a falu élete iránt. – Ennek az áramlatnak a tagjai már jó pár évvel ezelőtt fölfedezték a *Román Társadalmi Intézet* monografikus tevékenységét, s igyekeztek követni azt, legalábbis kiadványaikban. Az *Arhiva* [Gusti másik lapja] szociológiai monográfiának szánt nagy számát sehol sem lapozták olyan nagy, lázas érdeklődéssel, mint éppen Kolozsváron egyes magyar körökben.” (*Însemnări*. [Jegyzetek], aláírás nélkül, *Sociologie Românească*, 1936. 2. sz. 46.)

4. Erről lásd Vita Zsigmond cikkét *Gusti professzor magyar ta-*

nítványai és az első erdélyi falukutató munkálatok címen a *Korunk* 1977. 1–2. számában.

5. Kovács György, *Rohamos elnéptelenedés fenyegeti a székelységet. Brassói Lapok*, 1935. nov. 7.

6. Halász Sándor, *A „doktor úr”, aki tengődik a városban és nem akar meggazdagodni – falun. Brassói Lapok*, 1935. nov. 10.

7. Molnár Tibor, *A magyarulakta falvakra is terjesszék ki a Gusti-munkát. Brassói Lapok*, 1935. nov. 17. Megjelent a *Bukaresti Lapok* 1935. nov. 17-i számában is.

8. *Uo.*

9. *Însemnări* [Jegyzetek], aláírás nélkül, *Sociologie Românească*, 1936. 1. sz. 47.

10. *Sociologie Românească*, 1936. 1. sz. 38.

11. Lásd Bálint Zoltán visszaemlékezéseit *A Hét* 1972. 38. számában *Gusti professzor és a romániai magyar ifjúság* címen.

12. „Gusti professzor a falukutató munkát etikai küldetésé tette – mondotta Bálint Zoltán emlékeket idézve a kolozsvári rádió 1976. január 24-i adásában –, a munkában részt vevő csoportokat népszolgálatra állította be. Ezzel megkönnyítette számukra a társadalmi tények, folyamatok, struktúrák megismerését, ez biztosította anyaggyűjtő tevékenységünk hitelességét.”

13. Bálint Zoltán így emlékezik idézett rádióbeszédében: „A nyári hónapokon túl még hetekig maradtunk ketten a feleségemmel Fibişen, hogy a csoport munkájában talált hiányosságokat pótoljuk. Mikor már mi is szedelőzködtünk, a falu olyan búcsúünnepélyt rendezett kettőnk tiszteletére, hogy azt nem tudjuk elfelejteni. De ők sem felejtettek el bennünket. Amikor 1965-ben megérkeztünk Fibişre és a néptanácsnál az elnökkel megbeszéltük munkatervünket [a *Dolgozó Nő* megbízásából látogattak el újra a faluba] az iroda váratlanul megtelt mosolygó emberekkel, akik simogatással, öleléssel és jószóval igazolták, hogy harminc évvel ezelőtt nem vesztegettük hiába az időnket a faluban”.

14. Lásd Octavian Neamţu elismerő elemzését Venczel tanulmányáról a *Sociologie Românească* 1936. 2. számában *Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal* [Az erdélyi magyar fiatal-ság útja a falu felé] címen.

15. Traian Herseni kiemelte Venczel arra vonatkozó javaslatát, hogy „egyres magyar értelmiségiek szakképesítés céljából vegyenek részt a Bukaresti Szociológiai Szemináriumban”. *Mișcarea sociologică în 1935*. [Szociológiai mozgalom 1935-ben] *Sociologie Românească*, 1936. 1. sz. 61.

16. Lásd erről Venczel József visszaemlékezéseit *Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók* címen a *Korunk* 1970. 6. számában.

17. Minket úgy a vezetők, mint a diáktársaink a legszívélyesebb udvariassággal fogadtak és számos apró figyelmességben volt részünk" – írták a résztvevők a tanfolyam után (*Magyar fiúk a Stănești-i tanfolyamon*, aláírás nélkül, *Erdélyi Fiatalok*, 1937. 2. sz. 22.)

18. A *Sociologie Românească* elismerő szavakkal írt róluk, akik „az erdélyi és pannóniai magyar ifjúság elitjéhez tartoznak, s munkájukat arra szentelik, hogy a magyar parasztság társadalmilag, gazdaságilag és kulturálisan felemelkedjék”. (*Sociologie Românească*, 1937. 3. sz. 144.)

19. Pálffy Károly, *A lelkipásztor és a kialakuló kisebbségi társadalom. Református Szemle*, 1937. 26. sz. 416.

20. „Hetek óta itt vagyok a Năsăud-megyei Şanţ-on – írja –, látom és csodálom, ami itt folyik, próbálom megérteni és megismerni azt a tudományos elgondolást, amely tulajdonképpen a gyakorlati falumunkát megelőzte, létrehozta és irányítja.” (Pálffy Károly, *A román falumunka. Kiáltó Szó*, 1936. 8–9. sz. 102.)

21. E falumunka „egyedülállóságát az adja, hogy komoly tudományosság képezi az alapját és hogy egy nép, egy ország tényleges szükségének és jövő útjainak megfelelő aktuális gyakorlati munka és nevelői tevékenység”. (*Uo.*)

22. „Nekem külön élmény volt a csapat tagjainak boldogságát szemlélni, amint elmerülnek a falu sajátos hangulatába, s teleszívják magukat annak érdekességével, megszépülnek művészetétől s megrészegeznek dalaitól, táncaitól és szokásaitól.” (*Uo.*, 102–103.)

23. *Uo.*, 103.

24. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a két nép egymásra találásának sürgetése, mint leülepedett gondolat Pálffy esetében – akárcsak a szociológiai valóságfelmérésben részt vevő többi magyar kutatónál – a román kollégák irántuk tanúsított baráti magatartásából mint érzékletes élményből is táplálkozott. „Itt Şanţon is – írta – szívélyességgel fogadtak minket kisebbségeket, s mi csak a legnagyobb hálával emlékezhetünk meg Gusti professzorról, aki lehetővé tette azt a sok lelki és szellemi áldást, amiben Şanţon a mozgalom és saját személye részéről részesített.” (*Uo.*, 103.)

25. *Sociologie Românească*, 1936. 2. sz.

26. *Uo.*, 24.

27. *Uo.*, 25.

28. *Uo.*, 26.

29. *Uo.*, 27.

30. Bányai Imre, *A. D. Gusti-féle román szociológiai iskola. Korunk*, 1936. 6. sz. 487.

31. Traian Herseni, *Două monografii de județ* [Két megye-monográfia] *Sociologie Românească*, 1936. 11. sz.
32. „Ismerjük meg önmagunkat; becsüljük meg értékeinket, mert a múlton és a hősök kiontott véréen fejlődik a jelen és kap táplálékot a jövő” – írja előszavában. (Ferencz Béla, *Csíkvarmegye monográfiája*, Csíkszereda, 1935. 4.)
33. Lásd Anton Golopenția, „*Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936*” un bilanț al maghiarilor din România [... a romániai magyarok mérlegkészítése] *Sociologie Românească*, 1937 7–8. sz.
34. *Uo.*, 329.
35. Gyóri Illés István, *A politika*. *Metamorphosis Transylvaniae*. Kolozsvár 1937. 14.
36. Gaál Gábor, *Az irodalom*. Id. mű, 42.
37. *Id. mű*, 44.
38. *Id. mű*, 42.
39. *Id. mű*, 44.
40. Ilyen hangvételben íródott Mihai Pop, *Semnele formării unei noi burghezii bucureștene* [Egy új bukaresti burzsoázia kialakulásának jelei] című cikke, (*Sociologie Românească*, 1937. 1. sz.) amelyben a szerző utal arra, hogy a bukaresti kispolgárság, a kereskedő réteg milyen módosuláson ment át nemzetiségi összetétele tekintetében.
41. Lásd például Domokos Pál Péter, *A moldvai magyarság* [Csíkszereda 1931.] című munkáját.
42. Szemlér Ferenc, *Más csillagon*. Kolozsvár 1939.
43. Lásd Lucia Naste, *O carte despre ungurii din Transilvania*. (Egy könyv az erdélyi magyarokról) *Sociologie Românească*, 1939. 4–6. sz.
44. Szemlérről írja: „jó fia nemzetének és jó, tudatos állampolgára országunknak”. (*Uo.*, 342.)
45. *Uo.*, 341.
46. E csoport falumunkájáról, a „Koós Ferenc”-kör szociográfiai előadásairól, tevékenységéről lásd Bálint Zoltán, *A falumunka* (*Egyházi Újság*, 1937. febr. 7.) és *Előkészületeink a falumunkára* (*Egyházi Újság*, 1937. március 7.) című cikkét, továbbá Bakk Péter, *A bukaresti magyar diákok* (*Erdélyi Fiatalok*, 1930. 3. sz.) című írásait.
47. Bálint Zoltán egy olyan neki címzett Gusti-level birtokában van, amelyben a mester a „Koós Ferenc”-kör falusorozatának megnyitó előadására szóló meghívásra válaszolt. Ebben többek között ez áll: „Üdvözlöm Önöket szép tevékenységükért, amit a román kultúrának az etnikai kisebbségek kultúrájával minél szorosabb közelségbe hozása érdekében fejtenek ki”. Amikor pedig Bá-

lint Zoltán a professzor egyetemi munkásságának negyedszázados évfordulóján jókívánságait fejezte ki, Gusti válaszlevelében egyebek között ezt írta: „Határozott támogatója leszek, mint eddig is, a magyar ifjúság törekvésének, hogy kulturális munkát fejtsen ki, amiben a Román Állam megerősítésének és elismerésének gondolata irányítsa... mind a bukaresti, mind a vidéki magyar diákifjúság rendelkezésére bocsátjuk a falumunka diákcsapatainak munkájáról írott könyveket és ha szükség lesz rá, inspektorainkat is kiküldjük, hogy ismertessék a mi kulturális mozgalmunkat”. (Bálint Zoltán közlése *A Hét* 1972. 38-as számában.)

48. Lásd erről Bálint Zoltán visszaemlékezését *Gusti professzor és a romániai magyar ifjúság* címen. (*A Hét*, 1972. 38-as szám.)

49. *Însemnări* [Jegyzetek], aláírás nélkül, *Sociologie Românească*, 1937. 1. sz. 47–48.

50. Lásd erről az *Erdélyi Lapok* 1933. 134-es számában Gusti közoktatásügyi miniszter felügyelő körútja a székelyföldön című cikket

51. „Mi éppen a magunk népkisebbségi vallásos és nyelvi kultúránk számára várunk valami felüdítő szabadulást attól az emberi magaslattól, ahol Gusti professzort állni látjuk” – írta az *Erdélyi Lapok* egyik vezércikke. (1932. 128. sz.)

52. *Uo.*

53. A *Korunk* 1936. 2. számában gazdag anyagot találunk román szerzők tollából, ezek közül a nemzetiség-szociográfiai szempontból Vasile Munteanu, *Az erdélyi falu ellentmondásai* című tanulmánya jelentős, amelyben a szerző a falvakban végzett saját vizsgálatai alapján, a számadatokat beszélgetve mutatta be a román és magyar parasztságot egyaránt marcangoló ellentmondásokat. Sokatmondó volt az, hogy a szerző maga járta be a székelylakta vidékeket, s így az olyan számok, mint: Udvarhely megyében 6 013 lej adósság jut egy hektár földre, a háromszéki Oltszem (Olteni) községben tizenöt esztendő alatt alig építettek négy házat, vagy hogy a Székelyföld falvaiban tízezer lélekre jut egy orvos – a magyar olvasó számára a leghitelesebb tettmotiváló energiával telítődtek.

54. Roman Cresin, *A romániai mezőgazdasági birtokeloszlás* *Korunk*, 1937. 6. sz. Megjelent a *Sociologie Românească*, 1937. 2–3 számában *Care este structura proprietății agrare din România* [Milyen a romániai mezőgazdasági tulajdon szerkezete] címen.

55. D. C. Georgescu, *A romániai falvak népessége*. *Korunk*, 1937. 31. sz. Megjelent a *Sociologie Românească*, 1937. 2–3. számában ugyanilyen címen: *Populația satelor românești*.

56. A *Korunk* úgy vezette be Cresin tanulmányát, hogy fölhívta a figyelmet a *Sociologie Românească* faluszámára, amelyben

„nélkülözhetetlen átvilágításokat és adatokat tartalmazó dolgozatok” vannak.

57. *Korunk*. 1937. 11. sz. 920.

58. Beszédese példája ennek a viszonyulásnak az, hogy (A. G.) [Anton Golopenția] reflektált a *Kelet Népe* egyik cikkére. Féja Géza és Szabó Pál a lap 1938. szeptemberi számában románból fordított balladákat adott közre (Constantin Brăiloiu professzor gyűjtéséből) Gulyás Pál fordításában. A recenzens hosszasan idézte azt a gondolatot, hogy a román és magyar kultúra két fa, amely csak akkor áll szembe egymással, ha a törzsüket nézzük, a gyökereik ugyanis egybefonódnak. (Lásd *Sociologie Românească*, 1938. 10–12. sz. *Legătura dintre cultura populară maghiară și română* [A magyar és román népi kultúra közötti kapcsolat] című cikket.) A balladagyűjtő professzor pedig örömmel köszöntötte Lakatos István *A román zene fejlődéstörténete* (Kolozsvár 1938.) című munkáját, s hasznosnak tartotta ugyanilyen román nyelvű kiadvány megjelenését magyar anyaggal az egymást „megértve megismerés” céljából. (Lásd *Sociologie Românească*, 1938. 10–12. számát.)

59. „A magyarok is nagyszámú parasztsággal rendelkeznek – mutatott rá Traian Herseni a monografikus eljárás érvényesíthetőségének közös gyökerére –, a falu etnografikus megismerésére irányuló komoly tudományos hagyományaik vannak, de nem hagyják figyelmen kívül azt sem, amit máshol csinálnak.” (*Mișcarea sociologică în 1935*. [Szociológiai mozgalom 1935-ben.] *Sociologie Românească*, 1936. 1. sz. 61.)

60. *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*. A Pro Christo Diákokháza kiadása. Budapest 1936.

61. Petru Bakk [Péter], *Satele neamurilor vecine* (A szomszédos nemzetek falvai). *Sociologie Românească*, 1937. 2–3. sz. 139.

62. *Uo.*, 140.

63. Szabó Zoltán, *A tardi helyzet*. Budapest 1935. Recenzálta Petru Bakk [Péter] a *Sociologie Românească*, 1937. 2–3. számában.

64. Tomori Viola, *A parasztság szemléletének alakulása*. Szeged 1935. Recenzálta Petru Bakk [Péter]. *Uo.*

65. Amikor például a szerző azt állítja, hogy az erkölcs megítélésében nem a pillanatnyi szituációból kell kiindulni, „a cselekedetek sohasem elszigeteltek, önmagukban értékesek vagy értéktelenek, hanem az egész élet és főként a termelési folyamatba beágyazva nyernek jelentést” (Tomori Viola, *A parasztság szemléletének alakulása*. Szeged, 1935. 65.), Gustival nagyon egybecsengő hangot üt meg, hiszen a bukaresti iskolaalapító ugyancsak az adott keretekbe beépíthető erkölcsi normák gondolatát fogadta el.

66. Octavian Neamțu, *Călători unguri în România* [Magyar utazók Romániában]. *Sociologie Românească*, 1936. 5. sz.

67. „A Németh eszmével szembeszegülő vezető réteg – írja Neamțu –, amely elkeseredett harcot folytat ellene, hevesen támadta, s rossz hazafinak mutatta be. Mi ezzel szemben az ő tanulmányában s nem kevésbé eszmetársának, Boldizsárnak a cikkében a körülmények igazi ismeretére épülő, őszinte felhívást látjuk a védelmi harcra. Amit Németh vagy Boldizsár, jót vagy rosszat, a románokról mond, a magyarok érdekeinek figyelembe vételével, nem pedig a románok iránti szeretetből mondja, miként azt a magyar újságírók mindig is tették.” (*Uo.*, 36.)

68. D. Gusti, *Institute ungare de cercetări* [Magyar kutatóintézetek]. *Sociologie Românească*, 1942. 7–12. sz.

69. D. Gusti, *Metoda monografiei sociologice din București în Ungaria* [A bukaresti szociológiai monográfia módszere Magyarországon], *Sociologia Românească*, 1942. 7–12. sz.

70. A. Golopenția, *Revista revistelor* [Folyóiratszemle]. *Sociologie Românească*, 1938. 4–6. sz. 284.

71. Corneliu Alex. Rudescu, *Coordinatele etnice în conceptul de „minoritate de rasă, limbă și religie”* [Az etnikai koordináták a „faji, nyelvi és vallási kisebbség” fogalmában]. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1932. 1–4. sz.

72. *Uo.*, 631.

73. *Uo.*, 630.

74. Vasile Ilea, *Orașul Sighet* [Sziget városa] *Sociologie Românească*, 1939. 1–3. sz.

75. *Uo.*, 55.

76. Petru Rămneanțu, *Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania, în perioada de la 1920–1937* [A vegyesházasságok kérdése az erdélyi városokban az 1920–1937-es periódusban]. Kolozsvár 1938.

77. Lásd D. C. Georgescu, *Realitatea Românească. Recenzii* [A román valóság. Recenziók], *Sociologia Românească*, 1938. 1–3. sz. 66.

78. Lásd Mihail Seleușean, *Cauzalitatea căsătoriilor mixte* [A vegyesházasságok okai]. *Sociologie Românească*, 1938. 4–6. sz. 229.

79. Lásd *Sociologie Românească*, 1938. 1–3. sz. 67.

80. Sabin Evuțian, *Aspecte de politică școlară în Banat și Crișana* [Az iskolapolitika vonatkozásai Bánságban és Körösvidéken]. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1933. 2–5. sz.

81. *Uo.*, 19–20.

82. Traian Topliceanu, *Românii și minoritarii în județul Timiș-Torontal* [Románok és kisebbségek Temes-Torontál megyében]. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1934. 10–12. sz.

83. Ascaniu Crișan, *Mișcarea populației școlare la liceul „Moise Nicoară” din Arad* [Az iskolai népesség-mozgás az aradi „Moise Nicoară” líceumban]. *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 1933. 2–5. sz.

84. *Uo.*, 38.

85. Lásd Sabin Manuilă, *Știința de carte a populației României* [Románia lakosságának írástudása]. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1936. *Omagiu profesorului D. Gusti* [Megemlékezés D. Gusti professzorról].

86. Roman Cresin, *Ancheta sociologică asupra vieții studențești* [A diákok életére vonatkozó szociológiai ankét]. *Id. mű*, 737.

87. Mac Constantinescu, *Ceramica populară* (Népi kerámia). *Arhiva pentru științe și reforma socială*, 1932. 1–4. sz.

III. A TUDOMÁNYOS TÁRSADALOMSZEMLÉLET ÉS SZOCIOLÓGIAI ÖNISMERET

1. Șt. Voicu, *Sociologie Românească* (No. 10. oct. 1936.). *Societatea de mâine*, 1936. 6. sz. 183.

2. Az egységes baloldali álláspont szemléltetése érdekében megjegyezhetjük, hogy Bányai Imre a *Korunkban* ugyancsak arra szólított föl, hogy a Gusti-féle tények *mögé* kell nézni. „A. D. Gusti-féle iskola módszere – írja – szintén visszatükrözi az iskola társadalmi jellegét. A radikális empirizmus mindig a politikai demokrácia, s ezen túl a kispolgárság életszemlélete. A kispolgárság mindig csak a csupasz valóságot, a tényt látja, s nem kutatja a tények mögötti erőket.” (*A D. Gusti-féle román szociológiai iskola, Korunk*, 1936. 6. sz. 487.)

3. Ion Clopoșel, *Profesorul Dimitrie Gusti* [Dimitrie Gusti professzor]. *Societatea de mâine*, 1937. 1. sz. 12.

4. „Ami pedig a mozgalomnak [a monografikus mozgalomról van szó] az ország valóságos megismeréséhez történő hozzájárulását illeti – írta Șt. Voicu –, ezt nagyon gazdagnak és jelentősnek tartjuk, de csak dokumentáris vonatkozásban, az emberi gondolkodás és tudat legpontosabb eszközével – a történelmi materializmussal – felfegyverzett szociológusnak föl kell használnia ezt a hatalmas dokumentum-anyagot annak érdekében, hogy feltárja Románia alapvető, általános fejlődéstörvényeit.” (Șt. Voicu, *Spre o sociologie științifică românească* [Egy tudományos román szociológia felé]. *Societatea de mâine*, 1937. 1. sz. 14.)

5. Lásd Ștefan Voicu két cikkét *Expoziția echipelor de lucru studențești* [A diákmunkacsapatok kiállítása] (1936. 1. sz.) és *Note asupra mișcării de monografie sociologică* [Jegyzetek a szociológiai monográfiai mozgalomra vonatkozóan] (1936. 2. sz.) címen.

6. „Andrei professzor úr – írta Șt. Voicu a szerző *Sociologie generală* [Általános szociológia] című könyvét ismertetve – elismerte a szociológiai monográfiák hatalmas jelentőségét a dokumentum-anyag megszerzésében, de bebizonyítja számunkra azt, hogy a monografikus kutatás csak értékes módszertani segédeszköze a szociológiának – ennyi és semmi több –, amit a monografikus mozgalom a tudományok terén tesz legfeljebb szociográfiának, de nem szociológiának nevezhető.” (Șt. Voicu, *Spre o sociologie științifică românească* [Egy tudományos román szociológia felé]. *Societatea de mâine*, 1937. 1. sz. 14.) Ugyanerről a könyvről ezzel összhangban állapította meg a *Korunkban* Demény Dezső: „P. Andrei szociológiai rendszerét D. Gusti monográfiájától is elkülöníti, mert szerinte a szociológia nem gyakorlati ideálokat fogalmaz meg, hanem csak a társadalmi tények megállapítására és magyarázatára szorítkozik”. (Mezei [Demény] Dezső, P. Andrei, *Sociologie generală. Korunk*, 1938. 1. sz. 72.)

7. Șt. Voicu, *Sociologia monografică în polemica „dreptei” românești* [A monografikus szociológia a román „jobboldal” polémájában]. *Societatea de mâine*, 1937. 3. sz. 113.

8. „Gusti professzor úr szociológiai műve – írta Șt. Voicu – komolyabb tudományos kritikát és védelmet érdemel, mint a Hersenié és Amzăr-é ...” (*Uo.*, 113.)

9. Demény Dezső e tekintetben is tisztán fogalmazott. A Gusti, Motru, P. Andrei nézeteltérésben, a szociológia és lélektan társadalmi haszonelvűségének kérdésében leszögezte: „a tudományos szociológia és a lélektan által felfedezett igazságok gyakorlatba való átültetése mindenféle időszerű. Vajon veszélybe kerül ezáltal a lélektan és a szociológia mint tudomány? Minden tudományos igazság csak úgy jelentős, ha meg is valósul. A szociológia és lélektan igazságai is szükségszerűen erre tartanak. Egyetlen követelmény, hogy az alkalmazás során valóban a tudomány eredményei hassák át az ilyen irányú tevékenységet, s ne csak ürügy legyen ez politikai megfontolásoknak a tudományba való bevitelére”. (Mezei [Demény] Dezső, *A román tudományosság pragmatikus fordulata. Korunk*, 1938. 7–8. sz. 661.)

10. Bányai Imre, *A romanizmus bölcselete. Korunk*, 1937. 3. sz. 205.

11. *Uo.*, 207.

12. Ez a megállapítás a teljes egyetértést fejezi ki Bányai Imrével, aki annak idején a *Korunkban* leszögezte: „Ez a nép iránti aktív odaadás, a nép e kétségbevonhatatlan szeretete társadalmilag a polgári rend baloldalára helyezi a monográfiai iskolát. Az is tény, hogy a demokratikus kispolgárság értelmiségi rétege közeledik főleg a falu felé, miután annak vezetését igyekszik meg-

szerezni. De világosan látszik a monográfiái iskola társadalmi bázisa az iskolának a parasztcivilizációról vallott elméletében is, mely feltétlenül rokon a parasztság szupremációját hirdető politikai elmélettel (parasztállam)". (Bányai Imre, *A D. Gusti-féle szociológiai iskola. Korunk*, 1936. 6. sz. 487.)

13. *Uo.*, 484.

14. Ezt szögezte le Gáll Ernő a *Korunkban*, amikor megállapította: „A romániai társadalmi munkaszolgálat biztosítása kétség-telenül megfelel a román falu szükségleteinek, míg a városi diákságnak a falvak életével való szorosabb kapcsolatba jutása előmozdíthatja a város és a falu közötti különbség kiegyenlítését, s a román értelmiségi fiatalság szociális lelkiismeretének ébrentartását". (Gáll Ernő, *A romániai társadalmi munkaszolgálat. Korunk*. 1939. 3. sz. 227.)

15. *Uo.*, 226.

16. Bányai Imre, *Mai román népballadák. Korunk*, 1937. 1. sz. 68.

17. „A monográfiái iskola helyes bírálatából az iskola meghaladása bontakozik ki” – írta Bányai Imre. (A *D. Gusti-féle román szociológiai iskola. Korunk*, 1936. 6. sz. 488.)

18. *Uo.*, 485.

19. Megjelent a *Huszedik Század* 1909. 6. számában.

20. Turnovszky Sándor, *Braun Róbert. Korunk*, 1937. 3. sz. 244.

21. „Csak a Braun Róbert méretű értelmiségiek tudják megteremteni a megértés hídját a románok és magyarok között. Őszinte sajnálkozásunkat fejezzük ki e pótolhatatlan veszteség fölött és poszthumusz elismerésünket nyilvánítjuk a román nép megismertetéséhez történő rendkívül értékes hozzájárulásáért” – írta a *Sociologul Braun Robert* [Braun Róbert, a szociológus] című kis megemlékezés névtelen szerzője. (*Societatea de mîine*, 1937, 2. sz. 80.)

22. Lásd Erdélyi [Aradi] Viktor, *A „Mócok földje”. A Jövő Társadalma*, 1926 okt.

23. Erdélyi [Aradi] Viktor, *Szociográfiai kutatások. A Jövő Társadalma*, 1926 aug.–szept.

24. *Uo.*, 28.

25. Turnovszky Sándor, *A szociográfiai felvételekről. Huszonegyedik Század*, 1928. jan. 15.

26. Ilyen közvetítő szerepet töltött be például Tönnies szociológiai elképzeléseinek értékelése, e német társadalomtudós ugyanis, akárcsak Gusti, lényeges szerepet tulajdonított a közös akaratnak, célnak. Lásd Hort Dezső, *A társadalomtudomány alapfogalmai. Korunk*, 1938. 6. sz. 498–499.

27. Lásd Hort Dezsőnek *A szociológia klasszikusai* (Korunk, 1938. 2. sz.), *Az amerikai társadalomtudomány és Roosevelt társadalomalakító kísérlete* (Korunk, 1938. 4. sz.) és *A társadalomtudomány alapfogalmai* (Korunk, 1938. 6. sz.) című közleményeit.

28. Hort Dezső, *A szociológia klasszikusai*. Korunk, 1938. 2. sz. 129–130.

29. *Uo.*, 130.

30. *Uo.*

31. *Uo.*

32. Lásd Veres Péter, *A mai magyar szociográfiai irodalom*. Korunk, 1936. 12. sz. 1029.

33. Veres Péternek ez az értékelése nem fedte Robotos Imrénének a magyarországi szociográfia helyzetéről kialakított elképzelését, a hazai szerző ugyanis más egymásutániságot látott: a „lázadó hevületet” vezette le a szociográfiai munkából, nem pedig a politikailag kielégítetlen és eredménytelen lázadás „szellemi lecsapódásának” (Veres Péter kifejezése) fogta föl a szociológizálást. Így irt: „távolról sem szociológiai lobogás vagy lelkiismereti kényszer vitte e fiatal társadalomkutató nemzedéket a falvak népei közé, hanem fordítva: a nép- és valóságismeret formálta ki bennük a felelősséget és tette őket «rebellisekké»”. (Robotos Imre, *Magyar szociográfia*. Korunk, 1939. 9. sz. 757.) Sokkal elfogadhatóbb Veres Péter levezetése, amely a politikailag rebellissé nem válható fiataltság kielégítetlen „szociális lobogásának” meghoszszabbítását kereste a szociológiai munkálkodásban.

34. *Uo.*, 758.

35. G. G. [Gaál Gábor] *Szabó Zoltán cifranyomorúsága*. Korunk, 1938. 9. sz. 813.

36. Jócsik Lajos, *A szociográfia szociológiája*. Korunk, 1937. 1. sz. 11.

37. *Uo.*, 14.

38. *Uo.*, 11.

39. Maga Jócsik adott gyakorlati példát arra, miként lehet az országhatárokat nem ismerő indukciós úton az egymás mellett élő népeket egyaránt jellemző, általános következtetésekhez jutni. A példa negatív, de így is tartalmas: az elszegényedett falusi lakosság misztikus hiedelmeinek egymáshoz hasonló megnyilvánulásait mutatta ki a magyar alföldön, Kárpátalján és Szatmár környékén, amiből a földnélküliség és a föld utáni vágyból fakadó ideológiai formák közötti összefüggésekre következtetett. (Lásd: *id. mű*, 12–13.)

40. Balogh Edgár tömören jellemezte, mi lehetett az adott körülmények között az ottani magyar művelődés tengelykérdése: „Semmilyen más kérdéssel nem világíthatnánk be mélyreható-

ban a csehszlovákiai magyar szellemi élet rejtekeibe, mint azzal az egyszerű számonkéréssel, hogy hol adja vissza ez a szellemi élet a csehszlovákiai magyar valóságot". (Balogh Edgár, *Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében. Korunk*, 1935. 7–8. sz. 505.) Ezt a megállapítást – a „csehszlovákiai”-t „romániai”-ra fordítva – egyetértően aláírták a hazai magyar szellemi élettől az önfeltárást elváró haladó tudósok vagy írók.

41. Lásd erről Balogh Edgár idézett írását.

42. A konfliktusról lásd Kovács Imre, *A magyar falukutatás zárófejezete (Korunk, 1939. 2. sz.)* című írást.

43. Kovács Dénes, *Hozzászólás. Az erdélyi ifjúság helyzete. Korunk, 1932. 12. sz. 937.*

44. Az erdélyi tőke – miként Kovács Katona Jenő írta – „faji együvértartozásra való tekintet nélkül negyvenszázalékot megközelítő kamatot és illetményt szedett fel az egyre gyakrabban bankkölcsonre szoruló magyar paraszttól és kisembertől”. (Kovács Katona Jenő, *Erdélyi falukutatás. Korunk, 1939. 9. sz. 769–770.*)

45. Balogh Edgár, *Erdélyi magyarságtudomány. Korunk, 1937. 10. sz.*

46. *Uo.*, 875–876.

47. *Uo.*, 875.

48. Lásd Méliusz József, *Újságírók a baloldalon. (Korunk, 1933. 2. sz.)* című írását.

49. A teljesség-igénnyel együttjáró veszélyt Gaál Gábor Gustira konkretizálva világosan látta, amikor megállapította: amennyiben a szociográfia teljességre törekszik, úgy szükségszerűen az enciklopedikus anyaghalmozásban vész el (mint pl. a Gusti-féle román szociológiai iskola)...” (*A mai magyar szociográfia és irodalom. Korunk, 1937. 5. sz. 408.*)

50. Gaál Gábor arra a kérdésre, mi a szociográfia, így felelt: „A válasz nem olyan egyszerű. Más választ kell ugyanis adnunk, ha a szociográfiát mint szociológiai diszciplínát és mást, ha mint időszzerű irodalmi műfajt próbáljuk meghatározni”. (*Uo.*, 407.) Világos tehát, hogy a *Korunk* főszerkesztőjének szóhasználatában a szociográfia nem kizárólagosan szakdiszciplína volt.

51. *Uo.*, 408.

52. Ezt a gondolatot többek között a Bánság-Körösvidéki Részleg megalakulásakor hangoztatta, amikor figyelmeztette e csoport tagjait: az ő módszerének elfogadása és követése ebben a kisebb közösségben nem jelentheti azonnal hatalmas monográfiák elkészítésének célkitűzését.

53. Bányai Imre, *A D. Gusti-féle román szociológiai iskola. Korunk, 1936. 6. sz. 49.*

54. Turnovszky Sándor, *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Korunk*, 1929. 2., 3., 4. sz.

55. „Romániában – írta Turnovszky – tudomásunk szerint az ipari munkásságra vonatkozólag ez az első szociográfiai felvétel, s talán meglesz az az eredménye, hogy indítékul szolgál hasonló felvételek készítésére.” (*Uo.*, 2. sz. 83.)

56. Nagy István, *Dolgozó lányok. Korunk*, 1938. 5. és 6. sz.

57. Jordáky Lajos, *A kolozsvári ipari munkásság. Korunk*, 1938. 2. és 3. sz.

58. Jordáky Lajos, *A téglagyári munkások. Korunk*, 1939. 7–8. sz.

59. A folytonosságnak azonban olyan tragikus formája is létezett – miként arra a téglagyári felmérés rávilágított –, amikor a gyerekek ott születtek a gyárban, 12–13 éves korban léptek apjuk nyomdokaiba, idős korban pedig „a kemence mellől mentek a sírba”, mert „nem engedhették meg maguknak”, hogy betegek legyenek, szinte halálukig dolgoztak, amikor gyermekük váltotta fel őket.

60. A *Korunk* – akárcsak a Gusti-iskola – nemcsak konkrét felmérések alkalmával, hanem általában is súlyt helyezett a néptáplálkozás kérdésére, Neufeld Béla például *A táplálkozás szociológiájához* című tanulmányában (*Korunk*, 1937. 10. sz.) szélesebb nemzetközi távlatokban és az általános szociológiai erővonalakat figyelembe véve vizsgálta a táplálkozásban megmutatkozó rendellenességeket.

61. „Az ipari munkást ugyanis – írja – nem az üzem nagysága (s munkájának minősége sem feltétlenül) minősíti proletárrá, hanem sajátos lelkivilága – a proletár-psziché.” (Turnovszky Sándor, *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Korunk*, 1929. 2. sz. 83–84.)

62. Egy kirívó, megható példát írt le erre vonatkozóan Turnovszky Sándor: egy munkanélküli munkás 1927-ben végső elkeseredésében öngyilkos lett, mégpedig pénteki napon, s búcsúlevelében azt írta, azért választotta ezt a napot, hogy temetése vasárnap legyen, nehogy munkatársai munkaidőt veszítsenek miatta.

63. Kovács Katona Jenő, *Egy kallódó szilágysági falu. Korunk*, 1937. 11. sz.

64. Incze Lajos, *Mivel foglalkozik egy székely falu? Korunk*, 1938. 11. sz.

65. Lásd Szabó Árpád, *A bánági magyarság. Korunk*, 1933. 4. sz.

66. Kovács Katona Jenő, *Egy kallódó szilágysági falu. Korunk*, 1937. 11. sz. 937.

67. Lásd *Viața muncitorului din orașul Cluj* [Kolozsvár város munkásának élete], aláírás nélkül, *Societatea de mâine*, 1938. I. sz.

68. Șt. Voicu, *Alimentația copiilor școlari* [Az iskolásgyerekek ételmezése], *Societatea de mâine*, 1937. 4. sz.

69. Lásd az említett német monográfiáról írt cikket a *Societatea de mâine*-ban *Monografia unui sat german de pe Mureș* [Egy Maros menti német falu monográfiája] címen Marcel Olinescu tollából. (1939. 3. sz.)

IV. A NEMZETISÉGGUTATÁS KERETEI ÉS MÓDJAI

1. Lásd az 560–1922. számú körlevelet a *Református Szemle*, 1922. 12. számában. (209–211.)

2. –f. –y. [Kristóf György] *A kálvinista falu. Református Szemle*, 1922. 15. sz.

3. *Uo.*, 269–270.

4. Kristóf György, *Vallási néprajz. Református Szemle*, 1929. 11. sz. 167.

5. Mikó Imre, *A regősmozgalom. Kévekötés*, 1930. 2. sz.

6. Mikó Imre, *Értsük meg egymást. Kévekötés*, 1932. 32. sz. 4.

7. „Önámítás volna – írta Mikó – azt gondolni, hogy az osztályellentétek alól éppen csak az unitárius ifjúság kivétel és homokra épül az a terv, mely ezen adottságok megkerülésével akarja homogén tömeggé olvasztani ifjúságunk sokszínű kikristályosodását.” (Mikó Imre, *Konferencia küszöbén. Kévekötés*, 1930. 4. sz. 2.)

8. *Uo.*

9. Dávid Gyula, *A magyar falu és a mai gazdasági helyzet. Kiáltó Szó*, 1934. 4. sz. 45.

10. Íme, lehántva az „Írás”-ból merített szemléletet, a tőkés rend fő jegyének, a nyereségelhajzásnak ilyen jellemzését kapjuk: „tönkreteszi az ember és emberközötti személyes viszonyt; tönkreteszi az emberi közösségi életet; tönkreteszi az embernek a munkához való viszonyát; elrabolja a munka méltóságát; megteremti a munkanélkül élők osztályát, koncentrálja a tőkét és uralodik a sajtó és közvélemény felett”. (*Uo.*, 45.) Ha ehhez hozzátesszük, hogy a cikkíró szerint „a falu a kapitalizmus szörnyetegének rabságába esett” (*Uo.*), akkor világos, hogy szerinte az önmegismerő falumunkának éppen a fent jelzett visszasságokat kellett kutatnia. Ez a vallásos fogantatású antikapitalizmus persze nem kiutat mutató bíráló volt, hiszen a szerző ugyanilyen kemény szavakkal illette a szocialista gazdasági berendezkedést is, de a magyar falu akkori adott ellentmondásainak egyikére-másikára még így is rádöbentette a kutatókat.

11. Egyébként ha jobban utána nézünk, még a Dávid Gyula-féle elvontságon is áttetszett nem egy, a reális valóságfelméréshez hozzátartozó, s a bukaresti iskola által propagált tétel, így az a Gusti-kifejtette tézis, hogy a szociológiai kutatás tárgyát a maga sokoldalúságában kell látni („A falu, a nép élete egy. *Egy darab élet. Az egész életet kell nézni.*”), továbbá nem kívülről kell szemlélni a falut, hanem a monografikus csapatok mintájára benne kell élni (a falukutató „ne csak szemlélője, távoli részvételen vagy mindjárt részvételtjes nézője, tanulmányozója vagy tudósa legyen, hanem *hordozója, személyes élője* annak az életnek, amelyről szól és amelyet a bajok megtámadtak”) és így tovább. (Az idézetek Dávid Gyula, *A magyar falu mai kérdései* című, hosszabb cikksorozatnak indult, de csak három közleményig jutott írásának első részéből. *Kiáltó Szó*, 1934. 2. sz. 22.)

12. Szta [Szabó T. Attila], *A falumunka irodalma. Ifjú Erdély*, 1937. 11–12. sz. 158.

13. Herseni, *Teoria monografiilor sociologice* [A monografikus szociológia elmélete], D. Gusti, *Sociologia monografică, știință a relațiilor sociale* [A szociológiai monográfia a társadalmi viszonyok tudománya] és H. H. Stahl, *Tehnica monografiilor sociologice* [A szociológiai monográfia technikája] című munkájáról van szó.

14. Idézetek Szta (Szabó T. Attila) *A falumunka irodalma* című cikkéből. *Ifjú Erdély*, 1937. 11–12. sz. 158.

15. „Amolyan *munkaközösségekre gondolok* – írta –, amelyek az egyes egyházmegyékben az összefüggő települési helyek megismerése céljából olyanféle összetétel alapján alakulnak, mint a román szociológiai intézet falukutató monografista csapatai.” (Pálffy Károly, *Valóságkutatás. Református Szemle*, 1937. 21–22. sz. 339.)

16. „E nagyszerű, mondhatnám: páratlan tudományos kutatásnak – írta a monografisták munkájáról – biztos tudományos eredmények, bámulatos anyaggyűjtemény, egy tökéletesnek mondható falumúzeum, értékes külföldi elismerések lettek már eddig is következményei.” (Pálffy Károly, *A Gusti professzor falumunkája. Református Szemle*, 1937. 19–20. sz. 304.)

17. Pálffy Károly, *A falu. Református Szemle*, 1937. 23. sz. 374.

18. Jancsó Béla, *Vegyük munkába egészségügyi feladatainkat. Kiáltó Szó*, 1934. 7. sz.

19. „A szociológia iránt érdeklődő fiatalabb nemzedéknek ezért – írta – legsürgősebb feladata, hogy az erdélyi magyar társadalom rétegződésének, mai helyzetképeinek adatait összegyűjtse és feldolgozza, mert építeni ezek ismeretével lehet. Ez a munka városenként és az egész Erdély társadalmára összetételének szak-

szerű feldolgozásába kell torkollnia." (Vita Zsigmond, *Kiáltó Szó*, 1934. 12. sz. 136.)

20. Sinka József, *Iparos-kereskedő ifjúságunk. Ifjú Erdély*, 1937. 3. sz.

21. Sinkának egyébként furcsa elképzelései voltak az osztály-öntudatról, azt állította, hogy az utcán nevelkedő gyerek itt ismerkedik meg a ponyvairodalommal, s itt szerzi... proletáröntudatát. Nagyon jogos volt ezzel kapcsolatban Nagy István visszautasító replikája a *Korunkban*.

22. A munkatábor életének, tevékenységének részletes elemzését lásd Szabó T. Attila, *Az első munkatábor* című cikkében. *Hitel*, 1937. 1. sz.

23. A munkatábor szervezői ezt elismeréssel köszönték meg Gustinak. Szabó T. Attila így írt: „Mivel azonban Romániában csoportos munkát végezni csak belügyminisztériumi engedéllyel lehet, már korán megindultak az engedélyszerzésre irányuló kísérletezések. Végül is sikerült Gusti Demeter bucurești-i egyetemi tanárnak, a román falukutatás európai hírű vezetőjének a figyelmét a kisebbségi ifjúság készülődéseire felhívni. Az, hogy ő felfigyelt e munka-akarára és azt jóakaratóan támogatta, reményt nyújtott az engedély megszerzésére" (*Uo.*, 51.) „...végre a Királyi Alapítvány igazgatója, Gusti Demeter egyetemi tanár közbenjárására a belügyminisztérium főiskolás munkatábort és falukutató munkát engedélyezett a megyénkben fekvő Bábonyban". (*Uo.*, 52.)

24. „De lehetetlen nekünk – írta Szabó T. Attila – a Gusti-féle királyi osztagok és falukutató csapatok gondos válogató eljárását követnünk. Nem azért, mintha az nem volna eszményi és mintaszerű. Nem! De magunk koldusszegény kisebbségi nép vagyunk, a Gusti módszerével való válogatás pedig csak olyan anyagi alapok segítségével lehet, mint amilyen az ő társadalomkutató munkája a Király Alapítvány nagylelkű támogatása révén rendelkezik. Nekünk, azaz bármilyen elképzelhető kisebbségi ifjúsági alakulatnak, nem áll rendelkezésünkre egy-két, sőt több tábor munkájának anyagi fedezetére akkora alap, mint amennyit a Gusti-féle osztagok előzetes tapogatózó kiszállásai számára játszva teremtenek elő." (*Uo.*, 64.)

25. Szabó Lajos az első magyar falusi munkatáborról írt cikkében félreérthetetlenül megfogalmazta: „Az összegyűjtött adatokat az év folyamán az egyes csoportok részletesen feldolgozzák, s beküldik majd az Institutul Social Român elnökének, Gusti professzornak, kinek méltánylása után bizonyára be fogja látni a belügyminisztérium, hogy a magyar kisebbségi ifjúság tisztán a népnevelés érdekében kíván munkatáborban dolgozni". (Szabó

Lajos, *Magyar diákok a falumunka szolgálatában. Ellenzék*, 1936. aug. 23.)

26. Lásd mindezekről a *Református Szemle* 1936. 10. számában a *Református főiskolai hallgatók első munkatábora* című beszámolót.

27. Szabó T. Attila, *A transylván magyar társadalomkutatás. Hítel*, 1938. 1. sz. 20.

28. *Uo.*

29. Megjelent az *Erdélyi Múzeum 1939-es évfolyamában* (35–54, 146–179), valamint az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban, Kolozsvár 1939. 104. sz.

30. Lásd Szabó T. Attila, *A bábonyi népryelv igealakjai* (Debrecen 1939) című munkáját.

31. Szabó T. Attila, *A bábonyi népi építkezés néhány emléke. Erdély*, 1938. 19–22.

32. „Magában az építkezésben – írta – nem tudunk semmi jellegzetesen magyar, sem rumén (Szabó T. Attila a köznyelvben használt *román* népnév helyett a tudományos szempontból általa elfogadhatóbbnak tartott *rumén* névalakot használta – megj. tőlem, B.S.) háztípusra rámutatni. Valószínűleg úgy állott régebben is a helyzet, mint ma, hogy a faluban levő ácsok bármely nemzetiséghez tartoztak is, kölcsönösen ellátták a falu mindkét nemzetiséghez tartozó lakosainak építkezési szükségleteit. Így történik ez ma is.” (Szabó T. Attila, *Bábony története és települése. Erdélyi Tudományos Füzetek*, 104. sz. Kolozsvár 1939. 32–33.)

33. Kós Balázs, *Egy falu mezőgazdaságának rajza. Hítel*, 1936. 4. sz.

34. *Uo.*, 304.

35. *Uo.*, 305.

36. „Közelebb kell lépnünk a szocializmus nagy kérdéseire” [a „szocializmus” a „szocialitás» értelmében] című beszámoló. *Erdélyi Tudósító*, 1931. 15. sz. f. p. aláírással.

37. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 3. sz. 201.

38. *Uo.*, 192.

39. Venczel József, *Az erdélyi ifjúság és az új „transzilvanizmus”*. *Erdélyi Tudósító*, 1934. 7. sz. 219.

40. Venczel József Gustira hivatkozva határozottan leszögezte ennek a viszonylagos elkülönültségnek a szükségességét: „a sociologia monografica (Gusti) Freyer felfogásával összhangzóan ... tagadja a szobatudós-elmélkedés tudomány jellegét s a társadalomtudományt a társadalomnak, mint valóságnak tudományává teszi, s bár az alkalmazott társadalomtudományt, mint társadalompolitikát, akárcsak a társadalmi erkölcsant, szoros összefüggésben látja a társadalom tudományával, de azért ha-

tározottan megkülönbözteti a gyakorlatot és az irányulást – a megismeréstől”. (*Néhány szó a társadalomkutatásról.* [Erdélyi] *Tudósító*, 1936 okt. 324.)

41. Lásd Venczel József, *Az erdélyi magyar ifjúság útban az erdélyi magyar falu felé.* *Erdélyi Lapok*, 1932. 31. sz.

42. A Sulyok István kezdeményezte faluleíró szociográfiai ösztönzésre válaszoló, megdicsért fiatalok között például olyan neveket is találunk, amelyek később ismertekké váltak, így Demeter János, Demeter Béla vagy Baczó Gábor nevét. (Lásd *Hol van és mit produkált eddig az erdélyi katolikus ifjúság?* című cikket, aláírás nélkül, *Erdélyi Lapok*, 1932. 67. sz.)

43. Dömötör Sándor, *A néprajzi gyűjtés és főiskolai ifjúság.* *Erdélyi Lapok*, 1932. 101. sz.

44. Lásd *A városi munkásifjak kérdése* című pályázatot. *Erdélyi Lapok*, 1932. 130.

45. Lásd Princz János, *A kolozsvári magyar főiskolai hallgatók statisztikája* című cikket. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz.

46. Venczel József, *Az erdélyi magyar főiskolás ifjúság mozgalmainak szociális tartalma.* *Erdélyi Tudósító*, 1932. 10. sz.

47. Az adatok az 1931–32-es tanévre vonatkoznak.

48. „A középosztály vagy meghal, vagy átmenti magát a munkásosztály [persze a jelzett értelemben «munkásosztály»] keretei közé...” – írta Venczel, majd hozzátette: „a középosztály feladja a zárt és anyagilag is jól védett állásait, azonosítja magát a munkásosztállyal, s így elhatározza végérvényesen az új erdélyi magyarság útját...” (Venczel József, *Az erdélyi magyar főiskolás ifjúság mozgalmainak szociális tartalma.* *Erdélyi Tudósító*, 1932. 40. sz. 370.)

49. „...az erdélyi magyar főiskolás ifjúsági mozgalmak szociális tartalmának igazsága a középosztályi kérdés elintézésétől függ” – írta Venczel. (*Uo.*)

50. Szabédi László, *Román folyóiratszemle.* *Erdélyi Helikon*, 1937. 5. sz. 390.

51. *Uo.*

52. A recenzens meglepedéssel vette tudomásul például, hogy Anton Golopenția elismerően írt a *Metamorphosis Transylvania*eról, s „dicsérő szavakat talál a román államkeretben végleg elhelyezkedni akaró erdélyi magyar kisebbségi törekvésekről”. (Szabó István, *Román folyóiratszemle.* *Erdélyi Helikon*, 1937. 9. sz. 712.) Nem kevésbé lelkesen kommentálta azt, hogy Gusti részt vett a bukaresti „Koós Ferenc”-kör ülésén, s ott elhangzott beszédében megállapította: „ma már úgy a transzilvániai, mint főként a magyarországi ifjúság a belső viszonylatok vizsgálata felé fordult, s annak szenteli munkáját”. (Szabó István,

Román folyóiratszemle. Erdélyi Helikon, 1938. 4. sz. 306.) Még az egyetértés hiánya mögött is fölcskillanhatott a közös ügy meghatározta találkozás: Szabó István például utalt arra, hogy Lükő Gábornak a moldvai csángókról írt könyvét a Gusti-kör egyik tagja kritikailag fogadta, de: „Golopenția bár Lükővel nem ért mindenben egyet, mégis örömmel veszi a könyvet, mert véleménye szerint a csángó kérdés megoldása a román–magyar történelmi kapcsolat sok eddig tisztázatlan kérdésére is világot vetne”. (Szabó István, *Román folyóiratszemle. Erdélyi Helikon, 1938. 2. sz. 150.)*

53. Szabó István, *Román folyóiratszemle. Erdélyi Helikon, 1938. 3. sz. 231.*

54. Szabó István, *Román folyóiratszemle. Erdélyi Helikon, 1938 7. sz. 553.*

55. Szabó István, *Román folyóiratszemle. Erdélyi Helikon, 1939 1. sz. 88.*

56. Tavaszy Sándor, *Az élő falu. Erdélyi Helikon, 1935. 1. sz. 2.*

57. *Uo.*, 5.

58. „Az igazi falusi emberben – írta – van valami örök emberi vonás. Körülötte változnak az emberek, ő változatlanul áll. Nem függ a változó kultúrától, de neki megvan a saját kultúrája. Nem függ a változó élet- és világfelfogástól, rendületlenül őrzi a maga világvilágképét.” (*Uo.*, 6.)

59. Vö. Imre Lajos, *A falunevelés irányelvei, Kolozsvár 1933. 16.*

60. Lásd Imre Lajos, *Mit jelent nekem a falu? Erdélyi Helikon, 1935. 1. sz.*

61. Gaál Gábor, *A nép barátai. Korunk, 1935. 2. sz.*

62. Bözödi György egy „kávéházi ember” faluról szóló könyve kapcsán mutatta ki azt, hogy a falurajz helyett karikatúrát eredményez a néhány napos falutapasztalat alapján megírt, felületes szociológiai riport, s az, ha a gazdasági tényezők helyett a falusiak lelki életében keresik a paraszti élet visszásságainak okát. (*A falu a polgár szemléletében. Erdélyi Helikon, 1938. 4. sz.*) Bírálata fokozottabb mértékben vonatkozott azokra, akik nem kávéházi asztalon, hanem a dolgozószobájuk íróasztalán költöttek „faluértékelő” tanulmányaikat.

63. Szabó T. Attila, *A tudomány az erdélyi életben. Erdélyi Helikon, 1939. 3. sz.*

64. *Uo.*, 169.

65. *Uo.*, 171.

66. *Uo.*, 170.

67. *Uo.*, 171.

68. Botos János, *Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban. Erdélyi Helikon*, 1930. 10. sz. és 1931. 1. sz.
69. Bözödi György, *A székely szombatosok. Erdélyi Helikon*, 1934. 10. sz. és 1935. 1. sz.
70. Molter Károly, *Marosvásárhely. Erdélyi Helikon*, 1930. 7., 8., 9. sz.
71. Kiss Béla, *Hétfalu. Erdélyi Helikon*, 1938. 3. sz.
72. Botos János, *Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban. Erdélyi Helikon*, 1931. 1. sz. 66.
73. Jogos volt Balogh Edgár elmarasztalása az EME udvarhelyi vándorgyűlése után, amikor azt állította, hogy a fajok átalakulásáról vagy Semmelweis jelentőségéről értekező orvos és természetkutató egy szervezett kisebbségtudományi intézetben bizonyára a székely falvak népegészségéről, az egykéről, a néptáplálkozásról tartott volna előadást, s hogy a kétezer éves orvosi műszerekről szóló expozé lehet hasznos, de nem akkor, ha mondjuk a kisebbségi magyarság demográfiai helyzetét fölmérő előadást helyettesíti. (Lásd Balogh Edgár, *Erdélyi magyarságtudomány. Korunk*, 1937. 10. sz.)
74. Tavasz Sándor, *Magyar tudományos törekvések Erdélyben. Erdélyi Múzeum*, 1930, 227.
75. „...a szociológia – írta – vagy társadalomtudomány jelenti azt az egész ismeretkört, valamint azt a tudományos álláspontot, amely vonatkozik minden kollektív jelenségre, valamint minden olyan jelenségre, amely akármely tudomány területére is esik, de a kollektivitás által van meghatározva.” (Tavasz Sándor, *A szociológia filozófiai alapjai. Erdélyi Múzeum*, 1931. 330.)
76. *Uo.*, 332.
77. *Uo.*, 334.
78. *Uo.*, 337.
79. *Uo.*, 338–339.
80. „Az osztályelmélet – írta – nemcsak nem ismeri, de egyenesen megakadályozza a falu megismerését, mert merőben idegen elvet visz be a faluba, kívülről vett szkéma alapján nézve azt.” (Imre Lajos, *A falunevelés irányelvei. Erdélyi Múzeum*, 1933. 316–317.)
81. *Uo.*, 317.
82. „Adatgyűjtésben – írta – kevésbé előítéletes, mint a cseh-szlovákiai. Nem köti magát ideologikus rendszerhez, s így világosabb és elfogulatlanabb képet kap.” (*Uo.*, 316.)
83. *Uo.*
84. Sulyok így határozta meg ennek a kisebbségi szociológiának általa feltételezett lényegét: „Amikor tehát a kisebbségi probléma

szociológiai oldaláról beszélünk, azokat a társadalmi fenoméneket és törvényeket értjük rajta, amelyek a nemzeti kisebbségeket mint zárt társadalmakat jellemzik és irányítják". (Sulyok István, *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. Erdélyi Múzeum*, 1931. 171.)

85. *Uo.*, 174.

86. V[enczel] J[ózsef], *D. Gusti, Sociologie monografică, știință a realității social[e]. Erdélyi Múzeum*, 1935. 201–202.

87. V[enczel] J[ózsef], *Herseni, Traian, Teoria monografiei sociologice. Erdélyi Múzeum*, 1935. 204.

88. V[enczel] J[ózsef], *Stahl, H. H. Tehnica monografiei sociologice. Erdélyi Múzeum*, 1935. 204.

89. Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Aláírás nélkül. *Erdélyi Múzeum*, 1935. 101–102.

90. S. I. *Bodor Antal, A falukutatás vezérfonala. Erdélyi Múzeum*, 1936. 218.

91. S. I. *Ortutay Gyula, A magyar falukutatás új útjai. Erdélyi Múzeum*, 1936. 219.

92. „...a szegedi egyetem volt német lektora volt kénytelen szorgalmazni a magyar falu portréjának felvázolását, mialatt például Romániában D. Gusti vezetése alatt rég komoly és eredményes gyűjtő munka folyik.” (*Uo.*)

93. S. I. *Boldizsár Iván, Egy pesti bérház szociográfiája. Erdélyi Múzeum*, 1936. 217–218.

94. Megjelent: *Erdélyi Múzeum*, 1935. 219–248., valamint az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban, 78. sz.

95. Venczel egyik megállapítása az egyetemi hallgatóknak a társadalmi-gyakorlati tevékenységbe való közvetlen bekapcsolására vonatkozóan – a tér-idő viszonyokból kiemelve – úgy is fölfogható, mint napjainkban ténylegesen megvalósuló tevékenységgel: „a főiskolai hallgatóságnak nemcsak az a feladata, hogy évközben tanuljon, hanem hogy a román társadalom érdekében a főiskolai hallgatóság tanulási lehetőségeit biztosító gondosságért hasznot hajtó tevékenységet is vállaljon”. (*A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Kolozsvár 1935. 26.*)

96. *Uo.*

97. Venczel szerint a falumonográfia „adataival, a kutatás tárgyát tevő társadalmi egység sokoldalú feltárásával ugyan hasznos segítségére lehet különböző társadalmi-politikai mozgalmaknak, azonban nem lehet csak eszköze ezeknek a jobbra politikai törekvéseknek”. (*Uo.*, 10.)

98. Szabó T. Attila, *Nireș-Szásznyíres település-, népesség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században. Erdélyi Múzeum*, 1937. 1–36., 247–267., megjelent továbbá a *Tudományos Füzetek* sorozatban, 91. sz. Kolozsvár 1937.

99. „...a kisebb körben nyert biztos adatok – írta –, az egyes települések életében felismert törvényszerűségek sokszínű mozaikja adhat csak a nagy összefüggések keresője számára hamisíthatatlan történeti képet.” (Uo., 3.)

100. Uo., 12.

101. Uo., 19.

102. Nagy András, *Adatok az erdélyi magyarság népegészségügyéhez. Erdélyi Múzeum*, 1938. 4. sz.

103. Bözödi György könyve megjelenésére visszaemlékezve három buzdító forrásról szólt: a Bölöni Farkastól Orbán Balázson keresztül Balázs Ferencig vezető vonalról, a bukaresti szociológiai iskoláról és a Viharsarok vidékéről jött ösztönzésről. „A román Dimitrie Gusti professzor szociológiai iskolája – emlékezik vissza a harminc év előtti helyzetre – ekkor élte virágkorát, s a romániai magyar ifjúság «falumozgalmára» rendkívül nagy hatást gyakorolt..., mert monografikusan, kisebb közösségek, tájegységek összességének tekintette a társadalom egészét.” (Bözödi György, *A Székely bánja forrásánál. Korunk*, 1967. 9. sz. 1199.) Nyilvánvaló, hogy a Gustiék teremtette légkör kedvező (vagy talán több is: szükségszerű) előfeltétele volt nemcsak Bözödi monográfiájának, hanem általában a harmincas évek végi hazai magyar valóságirodalom fellendülésének.

104. Venczel József, *Bözödi György társadalomkutató műve. Hittel*, 1938. 2. sz. 170., 171.

105. Önálló közleményként megjelent az *Erdélyi Helikon* 1938. 4. számában *A nép nevelése egy faluban* címen.

106. Bányai László kritikai kiemelése a könyvből a *Korunk*-ban, *A székely sors könyve* címen közölt bírálatból. (1938. 7–8. sz. 712.)

107. Uo., 713.

108. A Szeben-környéki szórványfaluról készített etnográfiai-szociográfiai munkájában megállapította: „Pedig komoly szórványmunkát csak tervszerű és központi irányítás mellett lehet végezni mert egyéni buzgólkodás ritkán találja el a közérdeknek megfelelő hangot s a célravezető helyes munka- és tárgykört. Az összegyűjtött anyag nyilvánosságra hozatalát is csak illetékes központ tudná helyesen megoldani”. (Vámszer Géza, *Szakadát. Kolozsvár* 1940. 7.)

109. Uo., 21.

110. Uo., 86.

111. Uo., 129.

112. Kovács György, számos faluszociológiai riport írója így panaszkodott: „Meglepő részemre, aki mintegy 30 székely falu szociográfiai adatait szedtem össze nagy nehézségek és rengeteg idő-

veszteség árán, meglepő, hogy a szász paptól bármilyen, a népre vonatkozó számadatot kérdezek: azonnal írást vesz elő, s biztos hangon olvas belőle kérdéseimre". (Kovács György, *Cikmántor, amelyben 1162 lélek „él”, mert vezetik. Brassói Lapok, 1935. okt 26.*)

113. Lévai Lajos, *Lengyelfalva*. Székelyudvarhely 1935.

114. Domokos Pál Péter, *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó 1931.

115. *Uo.*, 7.

116. *Uo.*, 5.

V. ÖNISMERET, FALUISMERET: AZ ERDÉLYI FIATALOK

1. Bolyai Zoltán [Gaál Gábor], *Erdélyi Fiatalok, Korunk, 1930. 3. sz.* 218.

2. *Erdélyi Fiatalok* című, aláírás nélküli vezércikk. *Erdélyi Fiatalok, 1930. 1. sz.* 1.

3. *Uo.*, 2.

4. *Uo.*

5. *Felhívás* című, aláírás nélküli cikk. *Erdélyi Fiatalok, 1930. 1. sz.*, hátsó fedőlappal, belső oldala.

6. Bolyai Zoltán [Gaál Gábor], *Erdélyi Fiatalok, Korunk, 1930. 3. sz.* 217.

7. *Uo.*

8. Debreczeni László, *Líraiságunk. Erdélyi Fiatalok, 1931. 1. sz.*

9. László Dezső, *Számadás. Erdélyi Fiatalok, 1933. IV. negyed, 94.*

10. Debreczeni László, *Líraiságunk, Erdélyi Fiatalok, 1931. 1. sz.*

11. Demeter Béla például egyik cikkében, miután behatóan ismertette a bukaresti iskola eredményeit, s hangsúlyozta a közelebbi kapcsolatfelvétel szükségességét, azt emelte ki, hogy „az a diákcsoporthoz, amely Gusti egyetemi tanár irányítása mellett ilyen munkát végez, egyáltalán nem politizál. S minden szabad idejét az önképzésre és tudományos kutatásokra fordítja”. (*A román ifjúság falumunkája. Erdélyi Fiatalok, 1931. 5–6. sz.* 100.)

12. Demeter Béla, aki 1931-ben még csak kívülről ismerte a román falumunkát, megállapította: „Sajnos ezt a falumunkát csak is abban az esetben lehetne részletesen ismertetni, hogyha e sorok írója is részt vett volna ebben a tevékenységben”. (*Uo.*, 101.)

13. Az *Erdélyi Fiatalok* 1932. 1–2. száma meg is hirdette az előadást *A román ifjúság falumunkája* címen.

14. Fogarasi Géza írta erről: „Gusti professzor lapunk faluszemináriumának megígérte, hogy előadást tart a falukérdésről. Az előadás a folyó iskolai év folyamán a professzor betegsége miatt elmaradt, de határozott ígéretet kaptunk, hogy az ősz folyamán

megtartja előadását". (*A román ifjúság falumunkájáról. Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5. sz. 77.)

15. Lásd: *Magyar fiúk a Stănești-i tanfolyamon* című, aláírás nélküli beszámolót (*Erdélyi Fiatalok*, 1937. 2. sz.)

16. „Gusti professzor falu-kutatásának eszmei módszerei oly átfogó és egyetemes értékeket szolgálnak, melyek nemcsak egy népnek az életében, de az egész emberiség társadalmi helyzetének vizsgálatában igen nagy jelentőségűek, s ma már nemzetközi iskolát is teremtettek” – írta az (szl.) aláírású cikkíró *D. Guszti professzor negyedszázados tanári jubileuma* című cikkében ([Erdélyi] *Fiatalok*, 1937. 1. sz. 9.)

17. *Uo.*, 12.

18. *Uo.*

19. Fogarasi Géza például ezen az alapon teremtett kapcsolatot a román falumunkával, amikor megjegyezte: „Ha a többségi nép fiai ilyen öntudatosan fordulnak a falu felé, annál inkább kell ezt nekünk tennünk. A mi létünk vagy nem létünk *kizárólag* az erdélyi faluhoz van kötve”. (*A román ifjúság falumunkájáról. Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5. sz. 78.)

20. Az *Erdélyi Fiatalok*ban gyakran visszatérő szociográfiai téma volt az elhelyezkedés, így például Jancsó Béla statisztikusan is bemutatta az orvosi pályaválasztás akadályait. (*Az orvosi pályaválasztás akadályai. Erdélyi Fiatalok*, 1936. II. negyed.) Parádi Ferenc a gyógyszerészek elhelyezkedési nehézségeit taglalta (*A gyógyszerészek elhelyezkedési lehetőségei. Erdélyi Fiatalok*, 1937. IV. sz.), az 1938. 2. szám pedig egyenesen *elhelyezkedés-súlypontú*: az érettségizettek pályaválasztását, az alkalmazási lehetőséget az egyházaknál, a szabad pályák kérdését stb. sokoldalúan elemezték.

21. Jancsó Béla, *Gusti professzor és tanítványainak falumunkája. Erdélyi Fiatalok*, 1933. II. negyed.

22. Erdő János erről így írt: „Eltekintve néhány rövid életű kísérlettől, rendszeres néptovábbképző intézmények megteremtése iránt az első lépéseket Gusti volt közoktatásügyi miniszter tette 1933-ban. Politikai változások azonban megakadályozták terve gyakorlati kivitelében”. (*A népfőiskola jelentősége. Erdélyi Fiatalok*, 1934. IV. negyed, 123.)

23. Az *Erdélyi Fiatalok* ezt a párhuzamot – a *falusegítő* Gusti és a *falusegítő* Balázs Ferenc között – élesen megvilágította. Jancsó Béla a Gusti-féle falumunkát elemző egyik cikkében H. Stahl-nak a falukutató útmutatóját vizsgálva idézte a Gusti-munkatárs egyik tételét, miszerint: „Nekünk teljes kultúra kell, vagyis olyan kultúra, amely egyszerre az egészségnek, a munkának, az észnek és a léleknek a kultúrája”, s hozzáteszi: „Számunkra ezek a sorok önkéntelenül is Balázs Ferencet társítják: ő a maga sajátos

útján ugyanezekhez a gondolatokhoz jutott: az integrális falu-fejlesztéshez, a falu felkeltett *saját* erői által, az egész ember, a teljes ember eszményének jegyében". (A *Gusti-féle falumunka rendszere. Erdélyi Fiatalok*, 1937. III. sz. 23.) Nyilván itt is *analógiáról*, a „maga saját útjáról” van szó, nem pedig a Gusti-elvek *átvételéről*.

24. Ezt tette például Váró György, amikor a bukaresti iskola tevékenységének gazdag ismertetése után ezzel a következtetéssel zárta cikkét: „Mi is tanulhatunk ebből.” (*Román falumunka. Erdélyi Fiatalok*, 1936. I. negyed, 30.) Ugyanígy járt el Jancsó Béla, aki a Gusti-eredmények bemutatása után azzal fejezte be írását, hogy szegyenkezhetnek a magyar falukutatók, mert nem követik a román szociológusok példáját, akik a vállalt munkát komolyan veszik s el is végzik. (*Gusti professzor és tanítványainak falumunkája. Erdélyi Fiatalok*, 1933. II. negyed.)

25. Jancsó Béla. *A Gusti-féle falumunka rendszere. Erdélyi Fiatalok*, 1937. 3. sz. 23.

26. László Dezső, *Az erdélyi magyar ifjúság lelki arca. Erdélyi Fiatalok*, 1930. 1. sz. 4.

27. „Mi a politikai nemzet fogalmát – állapította meg László Dezső – Szabó Dezső gondolataira támaszkodva a faj szellemi egységét jelentő kifejezésével revidiáltuk.” (*Erdélyi Fiatalok*, 1932. 1–2. sz. 6.)

28. Méliusz József, *A német ifjúság harca. Erdélyi Fiatalok*, 1931. 4. sz. 76.

29. *Uo.*

30. Gaál Gábor, *A nép barátai. Korunk*, 1935. 2. sz. 133.

31. *Uo.*

32. „A magántőke lehetetlen kamatuzsorával fojtogatja a mezőgazdaság termelőit, megfosztva őket munkaeredményüktől, vagyonuktól, proletarizálja a falut – írta Demeter János. – Az állam meg – amely mögött a nagytőke a bábszínház rendezőjeként tologatja a figurákat – az uzorát törvényesen is jóváhagyja. A legkitaláltabb adónemekkel segít a bankokrácia emberirtásának.” (*A falu gazdasági szanálása. Erdélyi Fiatalok*, 1931. 5–6. sz. 92.) Az ilyen leleplezések nyomán most már önként adódott a következtetés: „a féktelenül kényuralkodni engedett tőke” ellen „gazdasági védekezésül tehát a magyar földműves társadalomnak osztályalapon kell politikai frontját kiépítenie...” (*Uo.*)

33. Ezt tette Demeter János, amikor megállapította: „Első lépésünk vissza a faluba legyen, hogy a jelszó divatos külsőségei mögött mélyüljünk el a falu szomorú életébe. A szociológus szemével lássuk a tüneteket és válságok, nélkülözések, kinövés okait”. (*Vissza a faluba. Erdélyi Fiatalok*, 1936. 6. sz. 81.)

34. Rohonyi Vilmos például nem is osztályösszefogásról, hanem egyenesen a proletariátus és a dolgozó parasztság egyetlen osztályáról beszél, szerinte ugyanis a válság „egyetlen osztállyá kovácsolta a nincstelen földmunkást, a mezőgazdasági bérmunkást, a gazdálkodó kis- és középparasztot, a fakitermelőt, vasútépítő és gyárimunkás falusi proletariátust és éles határvonalat húzott felfele”. (*Újra kísért Közép-Európa. Erdélyi Fiatalok*, 1932. 3–4. sz. 33–34.) Demeter János pedig így teszi föl a kérdést: „tudatában van a földműves a proletariátussal való érdek-közösségnek s annak, hogy sürgősen össze kell fogniuk?” (*Vissza a faluba. Erdélyi Fiatalok*, 1930. 6. sz. 81.)

35. Még az osztályszövetséget hirdető Rohonyi Vilmos is ahhoz a konklúzióhoz jut, hogy a kelet-európai munkásságnak nincs átütő ereje, az osztályuralmat megdönteni hivatott egyetlen erő a parasztság.

36. Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár 1932. 25.

37. László Dezső, *A siető ember*. Kolozsvár 1935. 15.

38. „A nagytőke találékonyabb része nemzeti pántlikába takarózva a népkisebbségeket szorítja háttérbe” – mutatja be a nemzeti elnyomásba belelényegült osztálytartalmat Demeter János. (*A falu gazdasági szanálása*. 1931. 5–6. sz. 92.)

39. Gáll Ernő, *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben. Korunk*, 1970. 10. sz. 1533.

40. Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár 1932. 133.

41. Jellemző, hogy a korabeli román sajtó fölfigyelt erre, s az egyetértés kifejezése nem maradt el. A *Gând Românesc* például így írt: „Mikó úr harcol azért, hogy a vegyes lakosságú falvakban békésen és gyümölcsözően együttműködjenek a két nemzet. Ezt az együttműködést kell támogatnia a két nép értelmiségi osztályainak. A szerző azt annak a megállapodásnak az alapján állítja, mely szerint a románok és magyarok a vegyes lakosságú falvakban a múltban és a jelenben egyaránt a legnagyobb megértésben éltek és élnek, mivel a falusi társadalmakban a gazdasági érdekek leggyakrabban olyan erősek, ha nem erősebbek, mint a nemzeti érdekek”. (Ion Costea, *Însemnări* [Jegyzetek], *Gând Românesc*, 1933. 1. sz. 42.)

42. Kós Károly, *Erdély*. Kolozsvár 1929. 91.

43. Mikó Imre, *id. mű*, 134.

44. Dávid István [Bányai László], *A fiatal magyar erdélyi értelmiség. Korunk*, 1933. 6. sz. 442.

45. Méliusz József, *Levél Pozsonyból. Erdélyi Fiatalok*, 1930. 9–10. 164.

46. Balogh Edgár, *A regősjárástól a szociográfiai intézetig. Erdélyi Fiatalok*, 1930. 6. sz.

47. Debreczeni László, *Veszedelmek. Erdélyi Fiatalok*, 1931. 4. sz. 70.

48. Rohonyi Vilmos, *Újra kísért Közép-Európa. Erdélyi Fiatalok*, 1932. 33.

49. *Uo.*, 35.

50. Ez volt a vezérmotívuma Gyallay Pap Zsigmond *A nép és az intelligencia* című, 1931-ben a *Falufüzetek* sorozatban kiadott tanulmányának, amelyben a falumegszervezés lényegében az értelmiség létét biztosító feltételként mutatkozott meg. A szerző faluláttatásában azonban a korosztályok különbözősége nagyobb súlyt kapott, mint a vagyonmegoszlás, s a fajfenntartás feladata fő szervező princípiummá vált, az a Gustinál is megtalálható gondolat, miszerint a faluban vannak közvéleményt formáló hangadók, itt elsősorban úgy módosult, hogy mennyire központi szerepe van a falu papjának és így tovább. Ily módon a megfoghatatlan közszellem-fogalomra hivatkozó felhívás – „Mivel a régi közszellem tájékozatlanságból, a falu kérdéseinek nem ismeréséből származott, nevelni kell olyan intelligenciát, amely a falu kérdéseit mind elméletben, mind gyakorlatban végigtanulmányozta...” (60.) – megmaradt elvontságnak arra nézve, hogy az értelmiségnek megismerő szándékkal kell közelednie a faluhoz.

51. Dávid István [Bányai László], *A fiatal magyar erdélyi értelmiség. Korunk*, 1933. 6. sz. 444.

52. Jellemző kis példát idézhetünk: egy alkalommal egyik előfizetőjük felmondta a lapot, kommunistáknak nevezte őket egy ártatlan cikk miatt, amelyben elmarasztalólag írtak arról, hogy az egyik amerikai könyvkiadó kihagyta a „sikamlósabb” részeket a Bibliából, s ezt az eljárást a káromkodást betiltó törvényhez hasonlították. Kis cikkben reflektáltak az esetre, s ebben igen éles hangot ütöttek meg: „a káromkodásnak legtöbbször *oka* van, ez az ok pedig igen sokszor az elkeseredés, a nyomor, az igazságtalanság az élet bajai miatt. Ha megtiltjuk a panaszkodást, megszüntetjük-e azt a bajt, amelyből a panasz fakad? A káromkodás elleni igazi és eredményes harc tehát szerintünk nem az, hogy a káromkodást, a tünetet, a következményt tiltjuk el, hanem hogy *megszüntetjük az okát, ha az ok emberileg jogos elkeseredés*”, (*Szomorú magyar gyanakvás*, aláírás nélkül, *Erdélyi Fiatalok*, 1930. 9–10. sz. 157.)

53. László Dezső, *Erdélyi Fiatalok. Erdélyi Fiatalok*, 1932. 6. sz. 110.

54. *Falvak Népe*, 1932. 7. sz.

55. A kizárás ellen szavazott Bányai László, Demeter Béla, Jancsó Elemér és Mikó Imre, akik sorra kiváltak az *Erdélyi Fiatalok* köréből. A *Falvak Népe* egykori főszerkesztője így emlékezett vissza a kizárásra: „Sajnáltam, mert elképzelésem szerint le kellett volna ülnünk, hogy bizonyos kérdésekben közös platformot keressünk, viszont támadásuk inkább a *Falvak Népe*nek használt és nem az *Erdélyi Fiatalok*nak. Bennünket megedzett és ellentámadásra készített, az *Erdélyi Fiatalok* azonban fokozta elszigeteltségét és eloszlattott minden olyan illúziót, hogy irányítása alatt demokratikus ifjúsági tömegmozgalom bontakozhat ki”. (Demeter János, *Így indult a Falvak Népe. Igaz Szó*, 1971. 2. sz. 300.)

56. Jancsó Elemér, *Szociológiai nevelést az ifjúságnak. Erdélyi Fiatalok*, 1931. 7. sz. 133.

57. Lásd Debreczeni László, *Szemponatok a falu igazi megismeréséhez. Erdélyi Fiatalok*, 1934. II. negyed.

58. Lásd Petru Suciú, *Satul* [A falu]. Torda 1927.

59. Demeter Béla, *Hogyan tanulmányozzam a falut?* Kolozsvár 1931. 5.

60. Ilyen természetű jogos fenntartásai voltak Weidlein Jánosnak. Lásd *Hogyan tanulmányozzam a falut? Erdélyi Lapok*, 1932. 49. sz.

61. Itt említjük meg, hogy a brassói AGISZ szövetkezet, Orbán Balázs elgondolásainak megfelelően, 1933-ban felhívást adott közzé – mások mellett Kacsó Sándor aláírásával – s ebben sürgette az erdélyi magyarság helyzetének monografikus bemutatását. A javasolt kérdőív az *Erdélyi Fiatalok* kérdőívje alapján készült

62. Lásd Demeter János, *Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel. Erdélyi Fiatalok*, 1930. 1. sz.

63. Venczel József az *Erdélyi Lapok*ban *Az erdélyi fiatalok* címen (1932. 43. sz.) beszámolt a falumunka eredményeiről, s megállapította: „Törekvéseink eddigi képe azonban bizonyos tekintetben csak szóba s legfeljebb nagyon ritkán írásba fogant terveket vagy irányokat mutatnak”. Sajnos a „szóbeliség” 1932 után is nagy fokon jellemezte az *Erdélyi Fiatalok* gyakorlati terepmunkáját.

64. Pálffy Károly a lap hasábjain határozottan leszögezte, hogy ezt a Gusti-elmet kell követniök. A román falumunka népnevelő feladatáról szólva megállapította: „Az a mód pedig, ahogyan a Fundația ezt a meglátott feladatot D. Gusti professzor irányításával végzi, az egészen mintaszerű s egészen megfelel a kitűzött célnak. Ebből a munkából nekünk a *valóság megismerésének az elvét* kell átvennünk, s az övékéhez hasonló szenvedélyes szeretettel és hivatástudattal megvalósítanunk”. (*A kisebbségi népnevelés erkölcsi vonatkozásai. Erdélyi Fiatalok*, 1936. III–IV. negyed, 90.)

65. Lásd Tonk Emil, *Szociális betegségek Transzilvániában. Erdélyi Fiatalok*, 1936. III–IV. negyed.
66. Tonk Emil, *Az alkoholizmus Romániában. Erdélyi Fiatalok*, 1937. 1. sz.
67. Bódis Gáspár, *A malária elleni küzdelem. Erdélyi Fiatalok*, 1937. III. sz.
68. Bódis Gáspár, *A romániai magyarság orvosellátása*. 1939. 1. sz.
69. Simon Károly, *A cluji ref. kollégium tanulóinak társadalmi kérdései. Erdélyi Fiatalok*, 1939. 5. sz.
70. Molnár Dénes, *A székelység nemzeti vagyona és adóssága. Erdélyi Fiatalok*, 1934. I. negyed.
71. Demeter Béla, *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár 1932.
72. *Uo.*, 9.
73. *Uo.*, 23.
74. *Uo.*
75. *Uo.*, 11.
76. *Uo.*, 13.
77. Ne feledjük: a szerző behatóan tanulmányozta a tőkés-földesúri rendszer gazdasági válságát, s Demeter Jánossal együtt elemzést közölt erről: *Románia gazdasági válsága*, Kolozsvár 1930.
78. Demeter Béla, *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár 1932. 18.
79. *Uo.*, 26.
80. Demeter Béla világosan leszögezte, hogy a faluismeret kérdését nálunk csak a Gusti-iskolával együttműködve lehet megoldani. Szorgalmazta az ésszerű nevelési politikát, mert – szerinte – „az iskola nem nyújt teljes faluismeretet. Talán a szociológiai intézet keretein belül meg lehetne szervezni az állami faluképzés ügyét, Gusti Dimitrie egyetemi professzor személye kellő garancia egy ilyen akció sikerére”. (*Uo.*, 33.)
81. László Dezső, *Az erdélyi magyar ifjúsági mozgalmak mérlege. Erdélyi Fiatalok*, 1933. I. negyed, 1.
82. Jancsó Béla, *Határkőnél. Erdélyi Fiatalok*, 1933. I. negyed, 9.
83. László Dezső, *Új erdélyi tájékozódás. Erdélyi Fiatalok*, 1939. 1. sz. 6.
84. Bíró Sándor, *Húszéves visszapillantás. Erdélyi Fiatalok*, 1939. 1. sz. 7.
85. A mozgalmat belülről ismerő Mikó Imre igen jól jellemezte több évtized távlatából azt a saját „iskoláskorát”: „Kovács és választóvíz volt a maga idejében ez a főiskolás folyóirat, s néha éppen csökönnyös elzárkózásával serkentett másokat helyes cselek-

vésre. Jelentősége nem önmagában mérhető fel, hanem ösztönzéseiben, hatásában. Szellemeket hívott életre, amelyeket aztán nem tudott féken tartani. Nem is a gondolatok a legfontosabbak, amelyeket hirdettek, hanem azok a gondolatok, amelyek az *Erdélyi Fiatalok* írása és olvasása közben ébredtek". (*Erdélyi Fiatalok, Igaz Szó*, 1970. 10. sz. 554.)

VI. A HITEL ÖNISMERŐ SZOCIOGRÁFIÁJA

1. Ravasz László, *Az idő feletti Széchenyi. Hitel*, 1937. 1. sz. 3.
2. „A gondviselés útjai kiszámíthatatlanok – írta Aradi Zsolt – és büntetlenül senki sem avatkozhatik bele ezeknek az utaknak irányításába. Csak sejtjük, hogy itt mit akar velünk és egy bizonyos: minden nemzetnek van hivatása és minden nemzetnek van *egy egyforma* hivatása.” (*Magyar sziget. Hitel*, 1936. 1. sz. 42.) Ez a megfogalmazás, amelyet egyébként a *Hitel*-csoport sok tagja minden feltétel nélkül aláírt, igen jól jellemzi a fatalista-idealista nemzetiség-tudat filozófiai lényegét.
3. Lásd Albrecht Dezső, *Az építő Erdély. Hitel*, 1936. 1. sz.
4. *Uo.*, 23.
5. Albrecht Dezső, *Társadalmunk átalakulása. Hitel*, 1937. 3 sz. 179.
6. *Uo.*, 181.
7. „A társadalmi jelenségeknél – írta Szemlér Ferenc – az embernek az eszme, a hit, a vágy formájában kifejtett befolyása néha döntő módon változtatja meg a «törvény» hatékonyságát s ezért társadalmi szempontból végérvényes élettörvényekről beszélni túlságosan merész dolog”. (*Elvek és törvények. Hitel*, 1937. 1. sz. 71.)
8. Megszívlelendő e tekintetben Gáll Ernő értékelése: „E sorok írója fenntartja az Albrecht Dezső megfogalmazta «szervezett nemzetársadalom»-ról és «hivatásrendiség»-ről kifejtett nézetének lényegét. (Gáll Ernő, *A romániai polgári szociológia*. Bukarest 1958. 269–272.) Jobban kell hangsúlyoznunk azonban a munkatársak belső differenciálódását a későbbi fejlődés során és a fasizmusnak engedő ideológusokkal objektíve ellentétes munkásságukat a szociográfia terén”. (*Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret. Korunk*, 1969. 7. sz. 1003.)
9. Venczel József, *Metamorphosis Transilvaniae. Hitel*, 1936. 1. sz. 77.
10. „Míg a Gusti-féle mozgalom – írta 1938-ban – egy évtizede szakadatlanul csak arra törekszik, hogy a társadalmi valóság mind tárgyilagosabb megértéséhez anyagot gyűjtsön, addig ez évtized alatt számos magyar társadalomkutató összefogás széthullá-

sát figyelhettük, mert nem a tudomány nyugodt alapján állottak, hanem a politikának belső erők szaggatta laza talajára léptek." (Venczel József, *A társadalomkutatás vitatása. Hitel*, 1938. 1. sz. 92.)

11. Vita Sándor, *Kötelező falumunka. Hitel*, 1938. 2. sz. 168.

12. Szabó Zoltán, *A társadalomkutatás célja. Hitel*, 1936. 3. sz. 168.

13. Szabó Zoltán félreérthetetlenül leszögezte: „a szociográfia vagy a társadalomkutató nem lehet sem jobb, sem baloldali a szó szokásos értelmében”. (*Uo.*, 171.)

14. Ezeket a gondolatokat boncolgatta Bereczky Sándor, amikor megállapította, hogy Magyarországon „talán egyedül *monografikus* célkitűzésre és módszerre van szükség”, s hirdette: „Ezt az új monografikus módszert kellene megtalálni, amely ha sok tekintetben hasonló lenne a román falukutatás által alkalmazott monografikus módszerhez, mégis más lenne, mert a magyar falu sajátos jellegéből nőne ki”. (*Táj- és népkutatás. Hitel*, 1939. 4. sz. 331.)

15. Lásd Szabó T. Attila *A transylván magyar társadalomkutatás. Hitel*, 1938. 1. sz. Ez az anyag tulajdonképpen az *Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya* előadássorozatának nyomtatott szövege. Az ilyen átfedésekkel – ez esetben az EME és a *Hitel* között – számolni kell. S ha mi Szabó T. Attila tanulmányát mégis a *Hitel* munkásságánál említjük, történik ez azért, mert a körülötte kialakult eszmecsere, a más folyóiratokban megjelent ráhivatkozások, s nem utolsó sorban az, hogy a szerző kiegészítő közleménye is itt látott nyomdafestéket (Szabó T. Attila, *Néhány pótló adat a transylván magyar társadalomkutatás kérdéséhez. Hitel*, 1938. 2. sz.) mind a *Hitel*hez kapcsolja ezt az értekezést.

16. *Uo.*, 22.

17. Lásd Venczel József, *Néhány adat a székely kivándorlás háttéréről (Hitel*, 1936. 4. sz.), *Öt oltmenti székely község népmozgalma (Hitel*, 1937. 1. sz.) és *Csík népe és népesedési viszonyai (Hitel*, 1939. 3. sz.) című tanulmányait.

18. Parádi Kálmán, *A néptáplálkozás. Hitel*, 1936. 2. sz.

19. Lásd Csiky János, *Adatok a gyergyói nép táplálkozásához. Hitel*, 1939. 4. sz.

20. D. C. Georgescu, *Problema alimentației țărănești* [A paraszti táplálkozás kérdése]. *Sociologie Românească*. 1936. 2. sz.

21. Heinrich Mihály, *A nép táplálkozása kalóriaértékekben. Hitel*, 1937. 2. sz.

22. E tekintetben példamutató munkát végzett Manyák Ernő ditrói orvos, aki személyes följegyzései alapján bemutatta e hely-

ség egészségügyi állapotait, a tipikus betegségeket. (*Adatok Ditró népegészségügyéhez. Hítel, 1939. 1. sz.*)

23. Kelemen Béla, *Osztály-keresztmetszet. Hítel, 1937. 1. sz.*

24. *Uo.*, 28–29.

25. *Uo.*, 28.

26. Debreczy Sándor, *Irodalmi műveltségünk néhány kérdése. Hítel, 1938. 3. sz.*

27. Debreczy Sándor, *Népművelődésünk néhány aggasztó kérdése. Hítel, 1939. 3. sz.*

28. Bitay Pál, *A falu értelmiségi rétege. Hítel, 1937. 3. sz.*

29. Albrecht Dezső: *Falusi iskolásgyermek. Hítel, 1938. 1. sz.*

30. Incze Lajos, *Parajd község és népe. Hítel, 1938. 3. sz.*, Nonn György, *Telepes község a határmentén. Hítel, 1938. 2. sz.*

31. Incze Lajos egyébként más alkalommal is tanúságot tett arról, hogy számára az osztálynézőpont a falumegközelítés fontos eleme. *Földműves- és munkásosztályunk* című írásában (*Hítel, 1939. 4. sz.*) például elmélyült elemző készséget igazolt akkor, amikor disztingvált a „földművesség”, az ipari munkásság és a félfalusi bér-munkásság között mentalitás, életvitel tekintetében, amikor arra figyelmeztetett, hogy nem szabad eltörölni a határokat a dolgozók különböző kategóriái között (a mi terminológiánkban így mondhatnók: a munkásosztály és parasztság közt). Csakhogy ennek az osztályvonalvezetésnek megvolt az a hibája, hogy – ismét a mi szóhasználatunk szerint – lehetetlennek tartotta a munkás-paraszt szövetséget: „Nem tudnak olyan magasabb eszményképet adni, melyben mind a munkás, mind a paraszt megtalálná minden törekvését s melynek teljesülésében kielégülne” – írta. (327.)

32. Nonn György, *Telepes község a határmentén. Hítel, 1938. 2. sz.* 148.

33. Illyés Elemér, *Egyke helyett kivándorlás. Hítel, 1938. 4. sz.* 309.

34. Sály István, *A romániai szövetkezeti mozgalom. Hítel, 1939. 1. sz.*

VII. A SZOCIOGRÁFIAI ÖNISMERETTŐL A NEMZETISÉGI SZOCIOLOGIA FELÉ

1. Lásd erről a munkatáborban részt vevő Imreh István visszaemlékezését *A bálványosváraljai falukutatás* címen a *Korunk* 1967. 9. számában.

2. E szakasz egyik úttörő vállalkozása magyar szakember nevéhez fűződik, Gáll Ernő 1958-ban adta ki *A romániai polgári szociológia. Kritikai tanulmányok* című könyvét (Bukarest), amelyben első között értékelte a marxista kritika módszerével a fel-

szabadulás előtti romániai (román és magyar) szociográfiai-szociológiai áramlatokat.

3. D. Gusti, *Opere* [Művei], a bevezető tanulmányt írta Ovidiu Bădină, Bukarest, I. k. 1968., II. k. 1969., III. k. 1970., IV. k. 1970., V. k. 1971.

4. *Procesul de urbanizare în România. Zona Slatina-Olt*. [A városiasodás folyamata Romániában. Slatina–Olt zóna.] M. Constantinescu, H. H. Stahl szerkesztésében, Bukarest 1970. és *Procesul de urbanizare în România. Zona Braşov*. [A városiasodás folyamata Romániában. Brassó zóna.] T. Bogdán, M. Constantinescu, P. Cristea szerkesztésében, Bukarest 1970.

5. Ebben az összefüggésben a legmagasabb fokon indokoltnak tartjuk Gáll Ernőnek az 1971-es bukaresti román–francia faluszociológiai kollokviumon elhangzott megállapítását: „a kutatásra kerülő falvak típusainak meghatározásában – a más eddig alkalmazott ismérvek között – kritériumként fel kellett vennünk a nemzetiségi összetételt is”. (*Tegnap és mai önismeret*. Bukarest 1975. 144.)

6. A témák közül ötletszerűen szemelgetve is igazolni lehet ezt az állítást: családszociológiai felmérés a sepsiszentgyörgyi Líceum lakónegyedben (1974. 1. és 4. sz.), munkásfiatalok művelődése Székelyudvarhelyen (1974. 11. sz.), Aranyosvidék demográfiai jelenségei (1974. 7. sz.), a sóvidéki oktatás 30 éves fejlődése (1974. 6. sz.), a korondi fazekasság (1972. 11. sz.) és így tovább.

7. Lásd *Egy változó szilágysági falu* című közleményt a *Korunk* 1971. 10. számában.